

Táncról táncra

Tűnődések egy kiállítás kapcsán

1996-ra a báli szezon idejére szemet gyönyörködtető, szívet melengető, igazi nosztalgia-kiállítás nyílt az Országos Széchenyi Könyvtár kiállítóhelyiségeiben (Budavári Palota F épület), melynek témája a magyar bálók, táncvigalmak története a kiegyezéstől a huszadik század negyvenes éveig. Ami a látogatót első pillanattól elképeszti, az az „írott és tárgy emlékek” színes kavalkádja, hihetetlen anyag- és formagazdagsága. Az is kiderül, hogy szinte minden település, egyesület, egyesület, társadalmi réteg, foglalkozási csoport, korosztály stb. szervezett bálókat, táncvigalmakat, évente lehetőleg többször is, s egymást licitálták túl a meghívók, táncrendek, öltözetek, a rendezés szellemessége és kivitelezése tekintetében.

Napjainkban újjáéledőben van a fénykorukat a múlt században és a századelőn élő „nagy” bálók, estélyek divatja. A kiállítás megrendezését, létrehozását bizonyára ez is befolyásolta. Pedagógusként azonban arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a mai diákság életében is vannak hagyományos bálók: a szalagavatók, s ha a *Táncról táncra* tárlat hangulatos termeiben e régi iskolai bálók nem is kapnak túlzott hangsúlyt, e kiállítás tanárok és diákok számára is kézzelfogható haszna abban is rejlik, hogy saját rendezvényeinkre lehet belőle kisebb-nagyobb ötleteket meríteni. Az alábbiakban néhány praktikus, mégis hagyományokhoz igazodó apróságra is fel szeretnénk hívni a figyelmet.

*

Iskolánként változó, hogy mennyire van meg a koreográfiája egy-egy szalagavatónak. A bejáratnál álló *bálrendezők* mindenestre a tradíció részei és részesei: ők fogadják a helyszínrre érkező vendégeket, általában karszalaggal. A kiállításból azonban az is kiderül, hogy régen nem a karszalag divatozott. A szalagból-címerből kombinált, szivarzeb környékén feltűzőtt jelvény, a *cotillon* hívta fel a figyelmet e fontos tisztség viselőire. A bálrendezés többszörösen hálátlan feladatáról számtalan híradás szólt. A „gikszerek” elsimítása, a „nemkívánatosok”-hívatlanok diszkrét eltanácsolása tapintatot, gyors ítélőképessegét kívánt és kíván ma is, ha viszont „gör-

dülékenyen megy minden, a bálrendezőség munkája észre sem vétetik, csupán az elismerés hangján jegyeztetik meg utólag s dicsérőleg a rendezőgárda helytállása” – jegyezte fel egy báli krónikás 1926-ban. Felelősségteljes tevékenységük ma is megérdemel egy kis leleményességet, minimális kiadást, s a bálrendezői jelvényrel magunk is hagyományt teremethetünk, hangulatosabbá varázsolhatjuk a szalagavatót.

*

A *meghívók* divatja ma is él, fennmaradt. Formájuk változó, de talán kevésbé élnek a képi díszítés eszközével, mint tették ezt eleink. A Kner Nyomda már a század első éveitől egyre bővülő, színvonalas választékot kínált igényes művészek által tervezett meghívókból, táncrendekből, amelyekbe a megrendelő óhaja szerint nyomtatták bele a kívánt szöveget. Érdeemes olyan szemmel is végigtekinteni a kiállításán, hogy milyen információk szerepeltek elengedhetetlenül a meghívókon, s melyek voltak azok, amelyek csak színesítették, kedvesebb tették azt.

Eltűnt viszont egy hasonlóan kedves báli kellék, a *táncrend*. Eredetileg ez a táncok sorrendjét tartalmazó noteszlap volt, amelyen a hozzá tartozó kis ceruzával a gavallérok a hölgyek egy-egy táncát foglalták le aláírásukkal. Idővel a rendezői találékonyság az egyszerű könyvecskéket a bálókra már korábban is készített emléktárgyakkal ötvözte. Így nemegyszer minia-

tűr iparművészeti remekek születtek, amelyeknél már nem a beírt szöveg, hanem az emléktárgy-jelleg dominált. Egy-egy sikerült, szellemes táncrendet a társasági lapok is szívesen ismertettek.

Érdeemes lenne felújítani, ha nem is a használatát, de a divatját. Iskolás, illetve egyetemi változataira a kiállításon is láthatunk jónéhány példát: a tenyérnyi, palatáblát formázó könyvecskét a hozzákötött morzsányi spongyával (a Krisztinavárosi Iskolaszék által szervezett táncvigalom, 1880), egy, az egyetemi indexet kicsinyítve, külsejében-belsejében szellemesen parodizáló bölcsészkarri táncrendet (1903), a körzőhöz-vonalzóhoz kötött kis noteszlapocskát (1925), az orvosegyetemisták sebkötözőcsomag alakú „hölgyajándékát” (1880). Külön figyelmet érdemel a cukrászok szellemes, évről vére megújuló táncrendje, amelyet nem szövege, hanem a mellékelt tárgyacska: a miniatűr sodrófa (1929), habverő és habüst, benne rózsaszín selyemből készült „habbal” (1930), kuktásfityula (1928)

vagy éppen a textil habnyomóforma (1936) tett emlékezetessé. – Hasonlóan brillíroztak a jogászok: készült kicsinyített aranybulla (1877), az igazság mérlege (1885) stb. A táncrendet lehetett egyszerű virágdíszsel, rajzzal, szecessziós motívummal szépíteni, a kiegészítő ajándék készülhetett fából, fémből, sőt lehetett házilagos gyártmány is. A táncrend emléktárgyrésze lehetett kis fémszív, rajta a szervezők és az évszám feltüntetésével (1931), formázhatott pecsétet, kis retikült.

A példákat hosszan sorolhatnánk, hiszen a rendezők találékonysága – úgy tűnik – kieméríthetetlen volt e téren. Egy azonban tény: ha vékonyabb pénztárcájuk miatt egyébre nem futotta, legalább szövegében szellemes táncrendet igyekeztek alkotni – a bálszervező közege jellemző verssel, dal-

szöveggel, esetleg kottával egyéníteni a táncrendet. S bár nem oktatási intézményről van szó, hadd álljon itt példaként a hivatalnokok ötletessége: 1886-ban letéphető utalvánnyal lehetett a táncokat elkérni, 1908-ban szabályos csekken, egy évvel később szabályos miniatűr főkönyvben tartozik-követel rovatokba könyvelték a táncokat és táncosokat (1909).

A korszakot és annak változását annak *táncjai* is jellemezték. Az elfogadott társasági táncok közül az első világháború előtt nem hiányozhatott a keringő, a polka, a négyes. A csárdás ünnepélyes bálkezdő és a hangulat tetőfokán szenvedélyes mulatótánc (éjféli szupécscsárdás) jellegét szinte az ország minden polgári mulatságán megőrizte.

A század első éveiben hódított a one-step, two-step, majd a cake-walk és a ragtime, később a foxtrott, 1913-tól a tangóörület vette kezdetét. Az 1920-as évektől a shimmy, az angolkeringő, a charleston és a rumba a legmodernebb táncok.

A kiállítás kétféle módon ad áttekintést a zenéről. Egyrészt

számos kotta érzékelteti a zenei átalakulást, másfelől magában a kiállítótermekben is halk, hangulatos zene hallgatható. A kották közt sétálva egyfelől érdemes felfigyelni arra, hogy egy-egy nevesebb, hagyományosabb bálnak megvolt a magá állandó nyitószáma (általában egy, a rendező közönségre jellemző „induló”), ugyanakkor a korszak minden magára valamit is adó hazai zeneszerzője is igyekezett a közönség elvárásainak megfelelően „korszerű talpalávalót” komponálni. Egy-egy szerző, muzsikus rendszeres visszatérője volt a báloknak, s évente meglepte közönségét valami újdonsággal. Ha sikerült a kottát megjelentetni, azon feltétlenül szerepelt az is, milyen bálra komponálta művét a szerző. Így egyik évben *Medikus csárdás*, másokban *-keringő, -polka* stb.

A század első éveiben hódított a one-step, two-step, majd a cake-walk és a rag-time, később a foxtrott, 1913-tól a tangóörület vette kezdetét. Az 1920-as évektől a shimmy, az angolkeringő, a charleston és a rumba a legmodernebb táncok.

születhetett ugyanannak a *Rácz Palinak* a tollából.

E kották láttán elgondolkozhatunk, hogy vajon mennyivel színesebbé, egyénebbé tenne egy-egy szalagavatót manapság a hagyományos *Kék Duna keringő* helyett valami más valcer – nem feltétlenül *Strauss*, hanem ma már feledésbe merült magyar szerző alkotása. Arról nem is beszélve, hogy a bécsi keringőn kívül az angolkeringő is létezik... Hasonlóan nem lenne szentségtörés, hogyha az unalomig ismert és ismételt *Erkel-féle* palotás helyett más palotás dallamára „lejtenének” a mai bálozók – a választék itt is meglepően nagy. A tánclépések pedig ugyanazok, s a kották fénymásolata kis utánjárással beszerezhető az Országos Széchenyi Könyvtár Zeneműtárában...

*

A multságok forgatagában éles szemmel azonosítottak minden hírességet az élelmes báli tudósítók, hiszen a társasági lapok igyekeztek minden jelesebb társadalmi eseményről részletes és pontos beszámolót adni. A nagyobb bálokról szóló híradásokban részletesen leírták a hölgyek öltözetét, közreadták a megjelent notabilitások, a nyitópárok, valamint az elsőbálozók névsorát. A táncvigalmak rendezősége szívesen nyomtatott alkalmi lapot is, amelyet igyekeztek még a bál alatt forgalomba hozni, árusítani. – Kis átalakítással mai szalagavatóinkon is készíthetünk hasonló alkalmi lapot, tréfás tartalommal, a számítógép és fénymásológép ezt technikailag lehetővé teszi, s bizonyára akad rá vevő is, mint a hajdani lapra, amelyet „ingyen megkaphat(ott) mindenki, aki fizetett 50 fillért”.

*

A kiállítás egyik legnagyobb közönségsikerének a tárlatot végigkísérő illemtani idézetek bizonyultak. Némelyikük megmósolyogtató, mai szemmel furcsa világot és felfogást tár elénk. A társaséletet számos írott és íratlan szabály irányította, amelyek módosultak ugyan, de lényegüket tekintve nem változtak. Mindezek figyelembevétele

és betartása az „úri társaság” tagjai számára kötelező volt. Áthágásuk a társaság rosszallásával, esetleg kirekesztéssel járt.

A hölgyek csak kíséreléssel jelenhettek meg a bálban: a leánykák szülei vagy a családhoz közelálló idősebb asszony – garde dame – kísérelésében, az asszonyokat férjük „gardirozta”.

Jó társaságban csak egymásnak már bemutatott párok táncolhattak. Az eset első részében („szünóra előtt”) illet a kötelező, udvariassági táncfelkéréseknek eleget tenni. A bálra való meghívás természetesen feltételezte a táncolni tudást. „Különösen fiatal férfiak a táncolást mint kötelességet hallgatólagosan elfogadják, ha valamely társas estélyre ígérkeznek... Alig van valami neveségebb, mintha húszéves fiatal emberek már öregséget szenvednek, és csendes üléssel vagy itt-ott ácsorogva árulják el, hogy már nem találnak élvezetet... De a táncolni nem akaró fiatal embereknél még nagyobb plágiuma a társaságnak a rosszalló táncoló, ez az ügyetlenség nem menthető...” – írta *Kalocsa Róza* híres illemtankönyvében az 1880-as években. De előírták a táncra való felkérés módját is: „A táncra való felhívás ilyenféle alakban történik: »Szabad kérem nagsád egy lassúra, csárdásra vagy négyesre?« A felelet következőleg hangzik: »Szívesen!« »Örömmel!« vagy: »Nagyon sajnálom, de már el vagyok ígérkezve«, netán: »Köszönöm, nem táncolok többet«. A hölgyek vigyázzanak, nehogy aztán az elutasítás után rögtön mással táncoljanak, mert az elutasított férfi árgus szemekkel fogja kísérni és kellemetlenséget okozhat.”

De a petrezselyemáruslás művészetét is előírások szabályozták: „...a nő, kit ama szerencsétlenség ért, hogy táncra nem kérétek fel, tűrje e mellőzést nyugodtan. Ha szíve görcsösen vonaglik is, arcának egy vonása se árulja el a csalódást és rosszkedvet.” Legalább ilyen részletességgel rendelkeztek a táncrendről, a legyezőről, a kesztyű használatáról, a ruházat színéről, a díszességéről, az ékszerhasználatról. Ezek a furcsaságok számos fiatal kiállításnézőt nyugtáztak le, mint ezt a vendégkönyvi megjegyzések is tanúsítják. Legalább ennyire

most megleshető kulisszatitoknak minősült a férfi és női öltözködési-szépítkezési kelléktár is: a hölgyek miderei, csipkés al-sóruhái, az urak bajuszkötői.

*

Tekintsünk most végig magán a kiállításon! A könyvtár lépcsőjén felfelé igyekvőt már a lépcsőfordulóban báli forgatagot idéző metszet fogadja. A látart előterében a nagyobb fotók nagy bálók emlékét idézik fel, alattuk a tárlókban a termek közötti átvezetésre szolgáló meghívó- és kottaanyaggal.

Az első terem a báli előkészületeknek áldoz: meghívók, vidám plakátok, hirdetések, divatrajzok váltakoznak a mindkét nem vonzóvá varázslását elősegítő tárgyi emlékekkel.

A második rész magát a bált jeleníti meg. Táncrendek, báli ajándékok, legyezők, gyöngyök színes sokasága mellett a báli öltözékek szolgálnak érdekességekkel. Látható díszmagyar és frakk, de az első világháború utáni takarékos világot idéző, csipkefüggönyből varrt estélyi ruha is. Sosem szerepelt még kiállításon a csodaszép selyemdamaszt, csipkedíszes, arannyal zsinórozott báli ruha (Jánossy mester alkotása), amelyet tulajdonosa húszévesen, vitézi bálon viselt 1940-ben.

A kiállítás harmadik részét a báli emlékek gyűjteménye képezi. A számos újsághír, fénykép, album, kotta, könyv, színházi emlék mindegyike az elillant, egyszerűvált hangulatot kívánta megőrizni. Itt kapott helyet az a videofilm-összeállítás is, amely az egykori filmek-filmhíradók segítségével idézi fel e korszak táncvígalmait.

*

Érdeemes felidézünk a kiállítás kapcsán a magyarországi bálózás szokásának történeti előzményeit is.

A vízkeresztől (január 6.) hamvazószerdáig, a húsvéti nagyböjt kezdetéig tartó farsang évszázadok óta a táncos összejövetellek ideje. Hajdanán a báli vigalmak a tavaszi megújulást jelképező farsangi jelmezes ünnepekből váltak a társas élet központjának tartott, sajátos ceremóniát meghonosító társadalmi eseményekké, amelyek jelentősége messze túlnőtt a pusztai szórakozáson, a fiatalság ismerkedési lehetőségén. Elég talán arra utalnunk, hogy a napóleoni háborúk diplomáciai lezárását megelőző bécsi kongresszus „táncoló kongresszusként” vonult be a történelembe.

Hazánkban a bálók – mint annyi más társadalmi esemény – a reformkorban vált a nemzeti érzés, összetartozás meghatározó jelentőségű kifejezőivé. 1935-ben a pesti jogászok táncvígalmán már magyar nyelvű volt a táncrend, hangsúlyozottan magyaros a viselet, s az összejövetelt az idegen eredetű bál szó helyét a nyelvújítás teremtette „táncvígalom” elnevezéssel illették.

Az 1842-es esztendő karnevál-ünnepére Rózsavölgyi Márk „egybeszerkeszti” az első magyar társastánc figuráit és zenéjét. Báljainkon meghonosodik a verbunkos stílusú polgári társastánc formavilága: a palotás, a körmagyar és a legnagyobb hatású: a csárdás, amely „korhatár nélkül lelkesedésbe hoz ifjút és öreget”, amely a nemzeti eszményekhez való hűség jelképévé vált.

A krónikások feljegyzik, hogy a harcok szüneteiben a szabadságharc alatt is táncolt az ország: bár a katonatoborzó és a Kossuth-nóta járta, a feldunai és erdélyi hadsereg tisztjei részt vettek bálókban, sőt, Görgey születésnapjára tisztikara Lőcsén fényes táncvígalmat szervezett, az iglói táncvígalmából pedig egyenesen a branyiszkói ütközetbe siettek.

*A krónikások feljegyzik,
hogy a harcok szüneteiben
a szabadságharc alatt is
táncolt az ország:
bár a katonatoborzó és
a Kossuth-nóta járta,
a feldunai és erdélyi hadsereg
tisztjei részt vettek bálókban,
sőt, Görgey születésnapjára
tisztikara Lőcsén fényes
táncvígalmat szervezett,
az iglói táncvígalmából pedig
egyenesen a branyiszkói
ütközetbe siettek.*

1849 és az önkényuralom évei után a politikai konszolidációt hozó kiegyezés táján a társasélet is újraéledt. A kiegyezés idejére a fokozatos konszolidálódás egyik jele volt, hogy a báli évad újjászületett, befogadva a keringőt, a lengyelkét (polkát), a négyest, az európai társastánc divatzenéjét a magyar táncformák közé. A nagymúltú, hagyományos bállokhoz a táncvigalmak egész sora társult. Rendszeresen bálozott és táncolt az ország nagyobb és kisebb településein a tűzoltóság, a leány- és legényegyletek, a diákság – a társadalom minden rétege, a mai szemmel nézve különösnek tűnő alkalmi társulások és társadalmi egyesületek. E vigalmak a korabeli társasélet szerves részét jelentették, ahol a csevegéstől a politikai tárgyalásig, a játéktól a párbajkihívásig sok minden megeshetett.

Az első világháború visszafogottabb, hangsúlyozottan jótékony célú társas összejövetelek kísérték végig, miközben a katonák a lövészárkokból frontújságok lapjain keserűs humorú meghívókkal invitálták „újszerű táncba a békéig” a hátramaradtakat. A háborús vereséggel, a Monarchia összeomlásával a báltörténet egy jelentős korszaka is lezárul, amelyre a túlélő nemzedékek minden esetben bizonyos nosztalgiával tekintettek.

A két világháború között az újonnan alakult társadalmi szervezetek (Vitézi Rend, leventék, felvidéki és erdélyi szervezetek stb.) is bőségesen kivették részüket a bálozás, a táncestélyek szervezéséből. A gazdasági nehézségek, az életmódváltozás ugyan nem kérdőjelezték meg a hagyományos bállok létét, de nagyobb teret biztosítottak a modern kor követelményeinek jobban megfelelő, olykor egyszerűbb társas összejöveteleknek.

A báli szezon kiemelkedő eseménye volt az uralkodóház tagjai, az udvar, állami tisztviselők és a tábormoki kar részvételével zajló udvari bál. Az évadnyitó bál jogát évtizedeken át a jogásztársadalom tartotta fenn magának. Rangos eseménynek számítottak a katonai tanintézetek, tisztai kaszinók, altisztek által szervezett bállok, de hosszasan sorolhatnánk a különféle szakmai körök, szervezetek, ipartestületek stb. táncvigalmait is.

A farsang mellett számtalan más alkalom is adódott a táncra: jeles névnapok

(Anna-nap, Katalin-nap stb.) húsvét, pünkösd, szüret, nem is beszélve a családi ünnepekről. A harmincas évekre általánosan divatba jöttek az „intimebb” házibálók, amelyeket a szerényebb anyagi körülmények közt élő magánszemélyek és társaságok is megvalósíthattak. Egyre gyakrabban olvashatunk egyszerű teastélyekről, kerti mulatságokról, piknikekről, s divatba jött a „batyubál” („ha hoztok, esztek!”) is. Hasonlóan érdekes jelleget öltöttek, de országosan elterjedtek voltak a valamilyen öltözeti darab vagy jellemző minta egységes viseletén alapuló táncvigalmak: a pöttyös bálók, a selyemkendős bálók stb.

*

Bál, táncvigalom. Tankönyveinkben, lexikonjainkban jó esetben is csupán néhány soros, említésre alig kerülő fogalom. Nagyszüleink, dédszüleink sokszor filléresnek tűnő emlékeiből állt össze ez a kiállítás, élénken példázva azt, hogy mennyi minden minősül, minősülhet muzeális értéknek: 1879-es fakult fényképalbum, a harmincas évekbeli ajakrúzs, sampon és hajsütővas, a húszas évek pezsgősüvege, a cvikker, az első világháborús emléklegyező, a ludovikás bálrendezői jelvény. Szerencsénk, hogy a kölcsönző közgyűjteményeken túl számos magánszemély is szerméres ragaszkodással őrizgette az apró csecsebecsüket, ruhadarabokat, kiegészítőket, fényképeket. Számukra a kiállításlátogatás a fiatalság visszaidézése. Számunkra jól sikerült, tartalmas életmódkiállítás, amely egyfelől arra ösztönöz, hogy megkíséreljük visszavarázsolni a régi bállok hangulatát, tárgyi kiegészítőit. Másfelől viszont arra is figyelmeztet, hogy „e kiállítás nem jött volna létre, ha...” annak idején eleink nem „mentik át” nemzeti könyvtárunkba, közgyűjteményeinkbe kötelek példányként a történelemformálásból ugyan kimaradó, ám a korhangulatot igen jól tükröző személyes emlékeiket. S ez ma, nekünk is kötelességünk. A mai bálók, szalagavatók dokumentumait ma is össze kell gyűjtenünk, s hogy érdemes, erre példa ez a kiállítás is.

Szoleczky Emese